

ТАК ЩО Ж В УКРАЇНІ З ВИНАХІДНИЦТВОМ?

Винахідницька діяльність у наукових установах /

за ред. Ю.М. Капіци; кол. авторів: Ю.М. Капіца,
Т.Г. Косско, Д.С. Махновський, І.І. Хоменко, Н.І. Аралов,
М.П. Туров: Наук.-практ. вид. К.: Логос, 2021. 455 с.

Щойно опублікована видавництвом «Логос» книга, підготовлена колективом працівників Центру досліджень інтелектуальної власності та трансферу технологій НАН України, безсумнівно заслуговує на увагу читачів нашого журналу. Адже йдеться не лише про цікавий і повчальний аналіз статистичних даних, які демонструють досить драматичну історію становлення системи захисту інтелектуальної власності в незалежній Україні на тлі безпрецедентного зниження винахідницької активності, а про спробу авторів позитивно вплинути на цей процес, надати йому конструктивності й допомогти винахідникам знайти своє місце в розбудові нової економіки в нашій країні.

Нове знання справляло визначальний вплив на соціально-економічний розвиток людства впродовж усієї його історії. Але зазвичай люди помічали це лише тоді, коли нове знання вже матеріалізувалося в конкретних виробках і технологіях. В сучасному ж світі все більш виразно виявляється тенденція до посилення безпосереднього впливу нематеріальних активів на функціонування економіки (про це свідчить, наприклад, той факт, що більшість Нобелівських премій в галузі економічної науки останнім часом присуджувалось за роботи, присвячені дослідженням нематеріальних факторів економічного розвитку). Найбільш показовим прикладом цього є ті об'єкти інтелектуальної власності, права на володіння якими захищаються державою.

Колишні авторські свідоцтва і нинішні патенти на винаходи традиційно виглядають в суспільній свідомості вітчизняного обивателя як суто особиста справа винахідника — свого роду спосіб задовольнити власні амбіції та отримати невеличку премію. Але складається враження, що навіть чимало хто з вітчизняних політиків і урядовців досі не усвідомив, що в механізмі сучасної економіки вони стали реальним і досить значним за вартістю активом, вагомою складовою національного ба-

гатства, бо інакше не можна пояснити їх неухвалювану до формування інституцій захисту інтелектуальної власності.

У вступі до книги, написаному директором Центру доктором юридичних наук Ю.М. Капіцею, відзначається: «Крім викликів несприятливого інноваційного середовища, відсутності фінансово-кредитних, податкових інструментів, ефективної інфраструктури, венчурних інноваційних фондів, що сприяли б розвитку інновацій в Україні, особливістю винахідницької діяльності в Україні є те, що кожний крок з налагодження управління у цій сфері здійснювався в умовах відсутності ініціатив та іноді супротиву уповноважених у сфері інтелектуальної власності органів державної влади, а також невиконання органами державної влади рекомендацій парламентських слухань, слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки та освіти щодо запровадження ефективних механізмів інноваційної діяльності в Україні, комерціалізації результатів наукових досліджень». Тому не слід дивуватися, що порівняно з 35 тисячами авторських свідоцтв у 1991 році через 10 років їх кількість зменшилась у 7,5 раза, у 2007—2008 роках — у 12 разів, а у 2017—2018 роках — у 17 разів.

Демонструючи статистику, яка характеризує сумну динаміку кількості виданих за роки незалежності охоронних документів, автори звертають увагу на той прикрий факт, що навіть ці невтішні показники (вони демонструють загальну тенденцію зменшення після 2010 року) значною мірою маскують справжній стан справ, адже переважна більшість з них — це патенти на так звані «корисні моделі», які не стільки захищають дійсно нові винаходи, скільки служать засобом для того, щоб «обійти» раніше видані патенти. Так, у 2018 році повноцінні 20-річні патенти склали тільки 6,7 % виданих українським винахідникам охоронних документів.

Аналіз, здійснений авторами книги, дозволяє зрозуміти, в чому причина такого занепаду винахідницької діяльності, дати конкретну ілюстрацію до наведеної вище цитати з написаного її редактором і співавтором вступу.

Все почалося з того, що на початку 90-х років — в умовах, коли через відсутність в Україні інституцій, що мали забезпечувати кваліфіковану експертизу заявок на винаходи (в СРСР цим займався Всесоюзний науково-дослідний інститут державної патентної експертизи, який після розпаду СРСР дістався Росії), було запроваджено (тимчасово — до їх створення в Україні) так звані деклараційні патенти, які нікого і ні до чого не зобов'язували і мали сенс лише в тому, щоб зафіксувати пріоритет автора, який згодом повинен бути закріплений повноцінним патентом. Їх видача мала припинитися в 1998 році, але насправді тривала аж до 2004 року — фактично лише для того, щоб прикрити цим неспроможність органів виконавчої влади щодо своєчасної організації забезпечення патентної експертизи. Ще одним зі способів створити видимість захисту об'єктів інтелектуальної власності стала видача охоронних документів на «корисні моделі».

На недолугість цієї системи зверталась увага на Парламентських слуханнях у 2007 році, проте, як відзначає Юрій Михайлович Капиця, «знадобилося 10 років, щоб після втручання іноземних компаній, занепокоєних масштабами недобросовісного використання корисних моделей в Україні, Кабінет Міністрів України вніс до Верховної Ради України законопроекти, які передбачали обмеження об'єкта корисної моделі з метою протидії зазначеній негативній практиці».

Крім характерного для будь-якої бюрократичної системи намагання створити видимість благополуччя і тим самим приховати свою бездіяльність і неповороткість, на розвиток системи охорони інтелектуальної власності в Україні, як і взагалі на розгортання інноваційної діяльності, значний вплив справила ще одна прикметна

особливість бюрократичного мислення. Мається на увазі прагнення до економії на дрібницях сьогодні, нехтуючи незрівнянно більш значними втратами у майбутньому.

Тут можна згадати, наприклад, про скасування пільг для технопарків, запроваджене свого часу «з метою забезпечення збільшення податкових надходжень до бюджету», яке врешті-решт призвело до різкого зменшення таких надходжень. У цьому ж ключі можна трактувати й наполегливо здійснювану фактично всіма урядами незалежної України політику «економії на науці», яка призвела до втрати чотирьох п'ятих її кадрового потенціалу і фактично поставила під питання саму можливість інноваційного розвитку вітчизняної економіки.

У вирішенні проблем, пов'язаних із розвитком системи захисту інтелектуальної власності та й взагалі винахідницької діяльності в нашій країні, вкрай негативну роль відіграла політика підвищення зборів за документи, якими охороняється інтелектуальна власність. Так, Ю.М. Капіца нагадує, що саме підвищення таких зборів для підприємств у 18—27 разів, здійснене в Україні у 2007 році, вивело їх на рівень, який у кілька разів перевищував збори при патентуванні винаходів у державах-членах ЄС. В результаті у вітчизняній промисловості практично припинилося виробництво продукції на основі власних нових винаходів, а кількість патентів, отриманих підприємствами, катастрофічно зменшилась (у 2016 році — лише 6 % їх загальної кількості). Наслідком підвищення зборів стало те, що до 2018 року кількість заявок на патенти зменшилась в 1,6 раза, виданих патентів на винаходи — у 2,2 раза, і також у 2,2 раза впала кількість інноваційно активних підприємств.

Автори констатують, що фіскальний підхід Державного департаменту інтелектуальної власності МОН України та Мінекономіки до нарощування зборів при поданні заявок на винаходи і корисні моделі (у 2007 році вони перевищували середню заробітну плату в Україні у 7,7 раза, водночас як у Німеччині, Франції, Великій Британії, Іспанії вони становили 15—39 %, а в США — 60 % середньої заробітної плати в країні) вкрай руйнівні позначився на розвитку винахідницької діяльності в нашій країні.

Проте автори книги не зосереджуються тільки на критиці пройденого шляху. Вони виражають підтримку рішенням про створення Національного офісу інтелектуальної власності, аналізують найважливіші проблемні питання в Україні й показують, як вони вирішуються в країнах ЄС. Окремий розділ книги присвячений вдосконаленню законодавчого регулювання охорони інтелектуальної власності відповідно до стандартів ЄС, в якому пропонуються конкретні рекомендації щодо шляхів вирішення існуючих проблем, в тому числі на законодавчому рівні.

Значне місце в рецензованому виданні займають також методичні рекомендації щодо винахідницької діяльності, організації патентно-ліцензійної та патентно-кон'юнктурної роботи, комерціалізації наукових результатів. Думається, що книга стане в пригоді не тільки науковцям, які вивчають проблеми інноваційного розвитку, а й усім тим, хто має намір включитися в цей процес і навчитися захищати свою інтелектуальну власність.

*О.С. Попович, доктор економічних наук,
заслужений діяч науки і техніки України*

Текст видання «Винахідницька діяльність у наукових установах» в електронному варіанті можна завантажити за адресою: http://ipr.nas.gov.ua/?page_id=1890 або у розділі: Методичні матеріали, Винахідницька діяльність сайту НАН України «Охорона прав інтелектуальної власності та трансфер технологій в наукових установах»: <http://ipr.nas.gov.ua/>